ROZŠÍŘENÝ KONCEPT VŠEOBECNÉ EKONOMICKÉ ROVNÓVÁHY

Radim VALENČÍK, Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., Praha

1. Úvod – užitek a současná hodnota budoucího příjmu

Model všeobecné ekonomické rovnováhy, u jehož zrodu stál L. Walras a V. Pareto, je založen na maximalizaci užitku, resp. optimum je vztaženo k tomu, co se nazývá užitek. Užitek bývá chápán jako subjektivní fenomén.¹⁾

V následujícím textu ukáží, že lze překročit práh spojený s explicitním či implicitním vztažením optima (efektivnosti) k takto pojatému užtku a nahradit jej při rozpracování konceptu všeobecné ekonomické rovnováhy pojmem současné hodnoty budoucího příjmu.²⁾ V tomto pojetí má spotřeba (spotřeba domácností či osobní spotřeba) produktivní charakter v tom smyslu, že prostřednictvím ní dochází k nabývání či provozování aktiv (lidských schopností), která umožňují zvyšovat budoucí příjem. Prožitkový (požitkový) mechanismus přitom plní rozhodovací roli. Aproximuje kalkulaci, která neumožňuje rozhodnout v reálném čase („on-line“). Důležité zde je, že investiční příležitosti (které zahrnul do modelu všeobecné ekonomické rovnováhy I. Fisher³⁾ přestávají být v daném pojetí exogenním prvkem a stávají se prvkem endogenním (jako původní předpoklady rozvoje lidských schopností jsou využívány prostřednictvím produktivní spotřeby a jako nabývané inovační schopnosti jsou i výsledkem produktivní spotřeby). Takto rozšířený koncept všeobecné ekonomické rovnováhy je významný při objasnění vý-

*) Stať byla zpracována v rámci projektu: „Efektivnost investování do lidského kapitálu“ č. 402/03/0128 financovaného Grantovou agenturou ČR, jehož řešitelem je VŠFS.

1) Pojetí užitku jako subjektivního fenoménu je dosud obsaženo prakticky ve všech koncepcích navazujících na neoklasický přístup (W. Gossen, W. Jevons, C. Menger, E. Böhm-Bawerk, L. Walras, R. Hicks, R. Allen, P. A. Samuelson aj.), a to i přes řadu pokusů nahradit jej „neutrálnější“ kategorií či „vymýtit“ jej z ekonomické teorie. Poučný je z tohoto hlediska vývoj názorů P. Samuelsona, který se snažil odstranit pojem subjektivně interpretovaného užitku z ekonomické teorie prostřednictvím „projevových preferencí“, aby se pak později k užtku opět vrátil (srov. Gočev, 2002). Je sice pravda, jak jsem byl v diskusích několikrát upozorněn, že běžná indifferenční analýza se může obejít bez interpretace užitku jako subjektivního fenoménu a preference může být interpretována např. i jako budoucí výnos. Vzniká však otázka, jak porovnávat subjektivní užitky a budoucí výnosy. Bez přehodnocení pohledu na spotřebu pak teorie zpravidla opět hledá oporu v subjektivní interpretaci užitku či užitečnosti (utility).

2) Tento pohled na spotřebu najdeme u zastánců velmi odlišných přístupů. U K. Marxe v jeho pohledu na „zákon ekonomie času“ jako základní zákon ekonomie, podle kterého je požitek součástí rozvoje vloh a schopností člověka, jež pak jako „největší produktivní síla zpětně působí na ekonomiku“ (Marx, 1973, s. 343). U M. Friedmana v jeho pojetí spotřeby a výdajů domácností jako tvorby majetkového portfolia těchto domácností sestávajícího z finančních i fyzických aktiv, lidského a nikoli-lidského majetku, přičemž domácnosti se chovají tak, aby maximalizovaly současnou hodnotu budoucího příjmu (výnosů) z tohoto portfolia (viz Sojka, 1996). U J. Neumanna, jenž ve své slavné (bohužel dost pozapomenuté) přednášce navrhl pojetí ekonomického systému, ve kterém všechny statky vystupují jako „mezistatky“ (1945-46).

3) I. Fisher (1954) si byl vědom, že investiční příležitosti v podobě objevů a vynálezů jsou tím, co určuje úrokovou míru především, tj. že úroková míra je odvozena od jejich „intenzity“.

vojových tendencí spojených s konstituováním vzdělanostní společnosti, má však i další aplikace.

Krok, který navrhuji, lze pojmout jako teoretický problém toho, které z uvedených řešení více odpovídá realitě:

- zda to, které považuje subjektivní prožitek (požitek, slast, choutku apod.) za konečnou cílovou determinaci chování individuí (kterou nelze nijak dále vyjádřit, protože rozhodování každého takového individua se odehrává v souladu s touto determinací a není ničemu jinému podřízeno ani ničím jiným podmíněno)

- či zda to, které zdůrazňuje význam produktivního aspektu spotřeby, tj. skutečnost, že stávající spotřeba nejenže vyvolává užitky v podobě požitků, ale současně má i nezanedbatelný vliv na budoucí příjem (např. přes rozvoj schopností, tj. lidského kapitálu a jeho ocenění na profesních trzích, případně na kapitálovém trhu z hlediska využití možnosti investovat vlastní investiční prostředky do využití cizích investičních příležitostí).

V „paretovském světě“ by se tento problém neřešil teoreticky, ale prakticky. Ti, co by dokázali „spojit příjemné s užitečným“ (přesněji výnosným), by v konkurenčních podmínkách získávali výhodu (a stále se zvětšující výhodu). Jejich role by se ukázala určující. Orientace na produktivní charakter spotřeby by drtivě vítězila v praxi (a teorie by mohla konstatovat jen reálná fakta). Oprávněnost teorie založené na produktivním pojetí spotřeby by byla zřejmá.

Pokud v realitě nepozorujeme jednoznačné převládnutí orientace na produktivní charakter spotřeby, může to mít řadu příčin. Např. to, že náš prožítkový mechanismus takovou orientaci nepodporuje. Podnětné myšlenky týkající se role „představivostního kapitálu“ však dávají spíše za pravdu těm, kteří se domnívají, že zde problém není (viz Becker, 1997). Jiným možným vysvětlením je, že tato orientace je něčím „překrývána“, něčím, co vnáší do reálného ekonomického systému „neparetovské prvky“. Najdeme-li tyto prvky, bude to rovněž potvrzením toho, že přístup založený na produktivním pojetí spotřeby je využitelný při interpretaci reality.

V předloženém příspěvku se k této otázce dostanu později. Přednost a oprávněnost pojetí založeného na produktivním chápání spotřeby ukáží formou jeho implementace do modelu všeobecné ekonomické rovnováhy, resp. formou rozšíření modelu ekonomické rovnováhy o prvky, které vyplývají z produktivního pojetí spotřeby.

2. Rozšíření modelu 2 x 2 x 2 x 2

Vyděme ze zjednodušeného modelu 2 x 2 x 2 x 2 (dva spotřebitelé, dva spotřební statky, dva výrobní faktory, dvě firmy). Vůči tomuto modelu existuje řada oprávněných námitek, mj. z hlediska možnosti redukce mnohorozměrné reality na její dvourozměrné vyjádření či pokud jde o jeho zavření velmi spornou konstrukcí teoretického vyjádření společenského blahobytu.⁴⁾ Pro naše účely (jako „odrazový můstek“ či referenční rámec) je tento model vhodný (i s jeho nedostat-

4) Pokud se týká učebnic ekonomie, je model všeobecné rovnováhy 2 x 2 x 2 x 2 včetně přesahu směrem k teorii společenského blahobytu podrobně vyložen zejména v učebnici *Mikroekonomie* autorů Soukupová, Hořejší, Macáková, Soukup (1996) či v českém překladu *Mikroekonomie* od Variana (1995). Podnětný je kritický rozbor tohoto modelu v práci Hlaváčka a kol. (1999). Uvedený model včetně přesahu k teorii společenského blahobytu najdeme i v řadě zahraničních učebnic (viz Mansfield, 1994; Hardwick, Khan, Langmead, 1994; Miller, Fische, 1995; Hope, 1999). V učebnici Millera a Fische se při výkladu všeobecné rovnováhy objevuje zajímavý moment. Je uvažován případ optimalizace výdajů domácnosti na vzdělání různě talentovaných dětí s ohledem na budoucí příjem domácnosti. Zde už chyběl jen malý krůček ke změně pohledu na cílovou orientaci chování domácností.

ky, resp. právě díky jeho nedostatkům, které budeme „za pochodu“ odstraňovat).⁵⁾

Vyjádření kritérií společenského blahobytu v rámci učebnicové prezentace modelu je z řady důvodů velmi sporné. Jedním z podnětů pro postup směrem, kterým se teorie vydala, byl patrně následující postřeh: v modelu $2 \times 2 \times 2 \times 2$ lze od smluvní křivky (CC) v případě zkoumání efektivnosti ve výrobě odvodit hranici produkčních možností (PPF). Vzniká otázka, jak interpretovat křivku, kterou obdobným způsobem odvodíme ze smluvní křivky ze schématu vyjadřujícího efektivnost ve směně. Tato křivka, která je obdobou hranice produkčních možností, byla nazvána hranicí dosažitelného užítu (UPF). Následně byla podniknuta snaha o interpretaci této křivky, a to mj. s úmyslem najít jakési odůvodnění sociálně zaměřeného přerozdělování.

Hranice dosažitelného užítu, která je odvozena od smluvní křivky, bývá interpretována takto: představuje všechny možné kombinace rozdělení dosažitelného (maximálně možného) užítu mezi dva spotřebitele. Body na ní jsou paretoefektivní. Ne každé rozdělení užítu však musí být spravedlivé. (Spravedlnost se chápe jako exogenní faktor modelu a posuzuje se z normativního hlediska.) Pokud chceme zvýšit spravedlnost, musíme obětovat efektivnost.

Obrázek 1
Alokace užítu

Poznámka: U^1 a U^2 jsou užítky spotřebitelů.

K vyjádření konfliktu mezi efektivností a spravedlností se používá křivka společenského blahobytu (W), která spojuje různé kombinace užítu dvou spotřebitelů představující stejnou úroveň společenského blahobytu. Bod dotyku UPF a (příslušné) W představuje bod blaženosti (B). Uvádí se, že tento bod je zpravidla nedosažitelný, protože pokud se chceme posunout po křivce UPF do bodu B (přerozdělit určitým způsobem příjmy spotřebitelů a tudíž i jejich užítky), můžeme např.

5) Vícerozměrnou situaci (s více spotřebiteli, s více spotřebními statky, s více firmami, s více výrobními faktory) lze redukovat na dvourozměrnou, pokud lze s příslušnými veličinami vyjadřujícími jejich množství provádět aritmetické operace. Pokud je to možné, lze (v rámci úvah) rozdělit prvky systému (spotřebitelé, spotřební statky, firmy, výrobní faktory) na dvě skupiny, mj. i na jeden z těchto prvků a všechny ostatní prvky, aniž by se z modelu vytratilo podstatné. Zde se ovšem naráží na problém interpretace pojmu „užitek“. Je zřejmé, že např. předpoklad aditivnosti užítků dvou různých spotřebitelů je velmi sporný. Ani v případě, že jej nahradíme „neutrálnějším“ pojmem indiference či preference, se problémů nezbavíme. Není proto náhodou, že mnohým se jeví zahrnutí „společenského blahobytu“ do modelu jako velmi krkolomné. V našem přístupu tento problém nevzniká. Současná hodnota budoucího příjmu spotřebitelů je veličinou, se kterou můžeme bez rozpaků jednoduché aritmetické operace provádět.

oslabit motivy k práci a tak dosáhnout jen některý vnitřní bod z hlediska *UPF*. Tj. preferujeme-li spravedlnost, sníží se efektivnost.

Toto vysvětlení má řadu velmi zásadních problémů, takže se nelze divit nikomu, kdo sice ovládá abstraktní způsob myšlení, uvědomuje si, že teorie vždy pracuje s určitým (vhodným) zjednodušením, ale přesto nastíněný koncept odmítá přijmout. Námitka spočívá např. v tom, že rozdělení užitek mezi dva spotřebitele je determinováno (určeno) působením samotného systému, který popisujeme. Není tedy faktorem exogenním, ale endogenním. (Tak tomu je již v původním Walrasově modelu, kdy každý jedinec něco vlastní a z toho má příslušný důchod.) Další námitka spočívá ve zpochybnění možnosti sčítat užitky dvou různých spotřebitelů.

Ani „zametením problému pod koberec“, tj. tím, že se v modelu vzdáme jeho dotažení do optimalizace prováděné z hlediska kritérií společenského blahobytu, si nepomůžeme. Dobrá teorie musí mít vnitřní symetrii. A takovým prvkem vnitřní symetrie hranice dosažitelného užtku je, nemůžeme tedy její existenci vyplývající z modelu ignorovat.

Problémů se nezbavíme v žádném sofistikovaném modelu končícím (jakkoli kamuflovaným) užtkem. Jinými slovy, celá koncepce (paretovské) optimalizace bude znovu a znovu narážet na neřešitelné problémy, pokud bude vztahována k užtku (či jeho analogu) v podobě nějakého subjektivního popudu. Do zcela jiné (teoretické) situace se dostaneme, když uděláme „malý krůček“ a nahradíme v konceptu rovnováhy užitek současnou hodnotou budoucího příjmu (Y).⁶⁾ (K označení budoucího příjmu používáme Y , abychom budoucí příjem odlišili od současného – Y .) V takovém pojetí:

- spotřebou statků jednotlivými spotřebiteli ekonomický proces nekončí, pořizované statky (které chápeme jako výstupy) se prostřednictvím spotřeby mění ve vstupy dalšího aktu;

- spotřeba slouží k využívání (primárních) investičních příležitostí, které jsou spojeny s možností rozvoje schopností člověka (navyšováním jeho lidského kapitálu), přitom právě při rozvoji schopností člověka dochází ke vzniku (sekundárních) investičních příležitostí, kterými disponuje;⁷⁾

6) Jde o „krůček“, který M. Friedman (1994) chápe jako něco zcela samozřejmého (jak si toho v naší literatuře povšimli mj. i M. Sojka a R. Holman). Později brilantně využil myšlenku investování do portfolia sestávajícího z lidského majetku (kapitálu) s očekáváním budoucího příjmu v pasážích týkajících se investic do vzdělání a jejich podmíněnosti kapitálovým trhem. Pokud bychom chtěli být úplně přesní, měli bychom říkat nikoli „současná hodnota budoucího příjmu“, ale „očekávaná současná hodnota budoucího příjmu“, příp. „očekávaná a prožitkem signalizovaná či odhadovaná současná hodnota budoucího příjmu“. Problém by se tím jen zdánlivě vrátil zpět do subjektivní polohy. V procesu směny se totiž to, co je subjektivně odhadováno, objektivizuje.

7) Důvod, proč dáváme přednost schematickému (grafickému) a nikoli analytickému vyjádření konceptu všeobecné ekonomické rovnováhy, vyplývá ze samotné povahy problému. V našem přístupu převádíme „na společný jmenovatel“ podněty obsažené v modelu Neumanna a Fishera.

Přínosné v Neumannově modelu je, že pojetí ekonomické rovnováhy aplikuje na reprodukční proces (neexistují v něm ani prvotní výrobní faktory, ani konečná spotřeba). Jeho (analytický) model má však velmi podstatné omezení – proporce mezi všemi mezistatky v každé periodě se uchovávají (srov. též Napoleoni, 1968). Tím se tento model velmi blíží Sraffovu modelu (1970). D. Champernowse (1945-46) v podrobném komentáři jeho modelu jej proto výstižně nazývá „kvazi-stacionárním“. Pokud by do něj bylo zahrnuto uvažování inovačních změn, stalo by se analytické vyjádření velmi obtížným a ztratilo by svoji vypovídací schopnost. Neumann proto spotřebu interpretuje podobně jako Sraffa, tj. jako prostou reprodukci, případně tam, kde je spotřebováno více než je nutné k prosté reprodukci, jako neproduktivní fenomén.

Fisher si uvědomuje význam investičních příležitostí (v jeho pojetí objevů či vynálezů) při objasnění úroku. Využití investičních příležitostí ovšem mění proporce mezi vstupy i výstupy (tj. porušuje výše zmíněnou podmínku Neumannova modelu).

– schémata, která používáme k optimalizaci, lze zobecnit tak, abychom uvažovali ničím neomezený řetězec aktů, přičemž model reprodukce je (z hlediska návaznosti použitých schémat jako teoretického aparátu) homogenní;

– vypovídací schopnost modelu z hlediska předmětu, který popisujeme (reálného ekonomického procesu) se výrazně zvýší (mj. budeme schopni „uvidět“ i to, co „jednoaktový“ model nezpřístupnil našemu pohledu).⁸⁾

To, že se nám rozdělení užitek „může zdát být“ nespravedlivým, resp. že v realitě se setkáváme s tím, co se „nám zdá být“ nespravedlivým, je nepřipustný interpretační skok. V „čistém“ modelu nic takového není. Pokud v realitě něco takového vzniká, pak je úkolem teorie ukázat, co to je (podrobněji viz níže).

K mnohem zajímavějším výsledkům se dostaneme, pokud si položíme otázku, zda rozdělení užitek mezi dva spotřebitele, které (při endogenním pohledu) je spravedlivé, je také efektivní (v paretovském smyslu). Tj. zda nelze nějakým způsobem zvýšit v dalším aktu užitek alespoň jednoho z aktérů (v původní terminologii „spotřebitelů“, kteří však nebudou již jen spotřebiteli), aniž by se snížil užitek kteréhokoli jiného aktéra.

Pokud si položíme otázku takto, dostáváme se za hranice jednoaktového modelu. Pokusme se o tento přesah. Je v logice rozvoje vědy jako vědy.

Aktér víceaktového modelu tak v našem modelu ze svého současného příjmu pořizuje výstupy, tj. různé statky, kterými vytváří své vlastnické portofolio sestávající z fyzických a lidských aktiv (lidského kapitálu a nikoli-lidského kapitálu), případně které mu umožňují provozování těchto aktiv. Příslušná aktiva vstupují do dalšího aktu ekonomické reprodukce (jako vstupy) a přinášejí mu budoucí příjem. Za cílovou orientaci (směr optimalizace) našeho aktéra reprodukčního procesu můžeme považovat maximalizaci současné hodnoty budoucího příjmu z provozování takto vytvářených aktiv. (Mj. racionálně myslící jedinec může ztěžít považovat za „normální“ pohled, při kterém se „racionální rozhodování jedince“ podřizuje v podstatě neracionálním subjektivním pohnutkám; proč nepřipsat racionální povahu i našemu prožitkovému mechanismu, který nastupuje všude tam, kde se nelze rozhodovat na základě kalkulace?)

To, co nazýváme osobní spotřebou, lze chápat i jako investiční proces, jako pořizování lidského kapitálu (lidských aktiv v podobě schopností apod.). Lze namítnout, že ne každá spotřeba v běžném smyslu musí být nutně produktivní v tom smyslu, že slouží k pořizování či provozování aktiv, od nichž se očekává budoucí příjem. Jakkoli se zdá uvedená námitka oprávněná a konstatování toho, s čím přichází, triviální, je tomu právě naopak: to, co by mělo být vysvětleno, je, proč může být spotřeba v běžném smyslu neproduktivní a kdy může být neproduktivní.

V našem přístupu posouváme teoretický koncept dál. Osobní spotřebu chápeme jako investiční proces, při kterém jsou využívány investiční příležitosti, jimiž člověk disponuje „od přírody“ (v podobě předpokladů pro rozvoj svých schopností). Současně poukazujeme na to, že při takto pojeté spotřebě se rozvíjí i schopnost člověka disponovat dalšími investičními příležitostmi, s nimiž jako jejich nositel vstupuje do ekonomických procesů. Tím se investiční příležitosti stávají endogenním prvkem modelu ekonomické rovnováhy (na rozdíl od Fisherova modelu, kde jsou prvkem exogenním) a současně pokračujeme poněkud rigidní pojetí spotřeby v Neumannově modelu (které oprávněně kritizoval Champernowne v již citovaném komentáři Neumannova modelu).

Analytické vyjádření takto rozšířeného konceptu není ovšem reálné, ale ani nutné. Smyslem našeho konceptu (modelu) je ukázat směřování vývoje ekonomického systému. Propojení mezi (osobní) spotřebou, generováním investičních příležitostí, budoucím příjmem a rolí kapitálového trhu, která se ukazují relevantní z hlediska konzistence modelu, současně ukazují na reálně existující vývojové procesy, v rámci nichž k takovému „propojení“ dochází v praxi, a to právě z hlediska přechodu ke vzdělanostní společnosti.

8) Jednu z možností, jak spojit model ekonomické rovnováhy s reprodukčním přístupem, ukázal Kápl (1989).

Místo schématu s užitky jednotlivých spotřebitelů a hranicí dosažitelného užitku dostáváme schéma, ve kterém figuruje současná hodnota budoucího příjmu dvou spotřebitelů (Y^1 a Y^2) a hranice dosažitelného příjmu ($Y'PF$) (viz obrázek 2).

Obrázek 2
Alokace budoucího příjmu

Obrázek 3
Optimální alokace budoucího příjmu

Bod A v tomto případě může být bodem, ve kterém je rozdělení kombinace současné hodnoty budoucích příjmů „spravedlivé“ (je určen současnými příjmy obou aktérů, které vyplynuly z ocenění vstupů, jež tito aktéři vlastnili), nemusí být (a v obecném případě také nebude) bodem optima. Aktéři totiž mohou mezi sebe přerozdělit současné příjmy tak, aby se současná hodnota jejich budoucího příjmu zvýšila. Na základě toho pak lze dosáhnout paretoovského zlepšení tím způsobem, že se alespoň jednomu z aktérů současná hodnota budoucího příjmů zvýší, aniž by se snížila druhému (resp. může se zvýšit oběma). Bod optima je přitom jednoznačně určen průběhem $Y'PF$.

Z obrázku 3 vyplývá, že součet budoucích příjmů obou aktérů je největší v bodě E, kde křivka $Y'PF$ se dotýká linie se sklonem 45° (resp. 135°). Platí, že $MRY = 1$, tj. $Y^1 = Y^2$.

Důležité je najít interpretaci této skutečnosti. Uvedené přerozdělení současných příjmů má v realitě dobře známou podobu vztahu věřitel – dlužník, předpokládá tedy existenci kapitálového trhu. Jinými slovy, a to je i důležitý průběžný závěr, který získáváme, v konceptu všeobecné rovnováhy musí být obsažena i role kapitálového trhu a rovnováha na tomto trhu.⁹⁾

3. Nabídka a poptávka investičních prostředků a investičních příležitostí

Podívejme se blíže, k čemu na tomto trhu dochází. V prvním přiblížení lze říci, že na kapitálovém trhu se směňuje současný příjem za budoucí. Pro názornost budeme v dalším uvádět, že se zde směňují současné peníze (získané v rámci současného příjmu) za budoucí (tvořící budoucí příjem) – dlužník si kupuje od věřitele současné peníze a platí je penězi budoucími. Cenou budoucích peněz je úrok – rozdíl mezi nominální hodnotou současných a budoucích peněz. Současné i budoucí peníze jsou zvláštním případem statku.

Současné peníze lze přitom chápat jako investiční prostředky. Věřitel („prodáv-

9) Předpoklad existence kapitálového trhu je implicitně obsažen i ve standardním učebnicovém modelu všeobecné ekonomické rovnováhy v případě hledání efektivního rozmístění zdrojů mezi firmy, aniž by byl ovšem zmiňován (viz např. Soukupová, Hořejší, Macáková, Soukup, 1996). V určité podobě vstupuje kapitálový trh i do původního Walrasova modelu. Ovšem teprve uvažování produktivního charakteru spotřeby obnažuje hlubší smysl jeho role.

vající“) nabízí investiční prostředky a dlužník („kupující“) tyto investiční prostředky poptává. To je ovšem jen jeden úhel pohledu. Právě tak totiž platí, že dlužník nabízí investiční příležitost (pro využití investičních prostředků) a věritel poptává tuto investiční příležitost.

Na kapitálovém trhu tak proti sobě (přitom v opačném gardu) stojí nabídka a poptávka investičních prostředků, současně i poptávka a nabídka investičních příležitostí. Věřitel nabízí vlastní investiční prostředky a dlužník poptává cizí investiční prostředky; věritel poptává cizí investiční příležitosti a dlužník nabízí vlastní investiční příležitosti. Odhalení této symetrické situace je velmi důležité pro pochopení role kapitálového trhu při vytváření všeobecné rovnováhy.

V oblasti investičních příležitostí (ať již vezmeme ty, kterými disponuje jeden aktér, nebo ty, kterými disponují všichni aktéři současně) platí zákon klesajícího výnosu. Míra mezního výnosu z každé investiční příležitosti (tj. poměr mezi současnými a budoucími penězi, resp. to, v jaké množství budoucího příjmu se změní jednotka současného příjmu) určuje, kdy bude vlastník příslušné investiční příležitosti poptávat cizí investiční příležitost či naopak nabízet vlastní investiční příležitost. Poptávat cizí investiční příležitost bude potud, pokud výnos z jeho vlastní investiční příležitosti bude menší než z cizí investiční příležitosti. Nabízet vlastní investiční příležitost bude potud, pokud výnos z této investiční příležitosti bude vyšší než výnos z cizí investiční příležitosti.

Podmínka vyrovnání výnosu z cizích investičních příležitostí, které jsou poptávány, a vlastních investičních příležitostí, které jsou nabízeny, je další podmínkou všeobecné rovnováhy.

Pohled na roli kapitálového trhu z pozice jednoho aktéra, který disponuje určitým současným příjmem a současně vlastními investičními příležitostmi, je důležitým doplňkem rozšířeného schématu všeobecné rovnováhy a současně i východiskem pro řadu dalších interpretací.

Výchozí situace je taková, že část prostředků, kterými disponuje, využije aktér pro realizaci vlastních investičních příležitostí. Samozřejmě, že nejdříve je použije k zajištění existenčních potřeb. Pokud se týká dalších investičních příležitostí, bude postupně přecházet od těch, které přinášejí největší výnosy, k těm, jejichž mezní výnos je nižší a nižší, dokud nevyčerpá zásobu investičních prostředků, kterou disponuje. Tak tomu bude v případě, dokud do hry nevstoupí kapitálový trh.

Jakmile do hry vstoupí kapitálový trh, objeví se nabídka cizích investičních příležitostí. Výnos z využití cizích investičních příležitostí má podobu úroku. Protože jedna jediná domácnost množstvím nabízených či poptávaných cizích investičních prostředků neovlivní úrokovou sazbu (peníze, které na kapitálový trh ukládá nebo které si na něm půjčují jsou jen kapkou v moři), můžeme ji považovat za konstantní. Ve vztahu mezi průběhem křivky vlastních investičních příležitostí, hranicí současného příjmu a vyšší úrokové sazby mohou vzniknout dvě odlišné situace, které lze ukázat prostřednictvím schémat na obrázcích 4 a 5.

Ještě před tím je nutné upozornit na jeden důležitý moment. V následujících schématech bude křivka mezního výnosu z vlastních investičních příležitostí a hranice současného příjmu konstantní; tím, co se bude měnit, je výše úrokové sazby. V realitě je však významná odlišnost jednotlivých aktérů, pokud se týká investičních příležitostí, kterými disponují (křivky mezního výnosu z vlastních investičních příležitostí), a pokud se týká hranice jejich současného příjmu. To rozhoduje o tom, zda budou hrát roli věritele či dlužníka. To, že proměnnou veličinou je v prezentovaných schématech úrok, je dáno v této fázi výkladu technickými důvody (je snazší si představit posun úroku). „Realističtější“ interpretace bude vyložena později.

Obrázek 4

Poptávka po investičních příležitostech a investičních prostředcích

V prvním případě (úroková sazba = i_1) je průsečík (bod E_1) klesající křivky mezního výnosu z realizace investičních příležitostí s konstantní křivkou úrokové sazby před hranicí současného příjmu domácnosti (a tudíž i prostředků, kterými disponuje). To znamená, že poskytne-li své investiční prostředky k realizaci cizích investičních příležitostí, dosáhne vyššího budoucího příjmu než pokud by realizovala vlastní investiční příležitosti. Spotřebuje (z hlediska teorie produktivní spotřeby jde o využití vlastních investičních příležitostí) tedy jen část disponibilních prostředků, zbylá část se stává úsporami (přenechává je k realizaci cizích investičních příležitostí). Křivku mezního výnosu z realizace svých vlastních investičních příležitostí přitom můžeme interpretovat jako křivku poptávky po cizích investičních příležitostech.

Ve druhém případě (úroková sazba = i_2) je průsečík (bod E_2) klesající křivky mezního výnosu z realizace vlastních investičních příležitostí s konstantní křivkou úrokové sazby za hranicí současného příjmu domácnosti (a tudíž i prostředků, kterými disponuje). To znamená, že vypůjčí-li si cizí investiční prostředky k realizaci vlastních investičních příležitostí, dosáhne vyššího budoucího příjmu. Spotřebuje (z hlediska teorie produktivní spotřeby jde o využití vlastních investičních příležitostí) tedy více prostředků než kterými disponuje.

Křivka mezního výnosu z vlastních investičních příležitostí je až do jejího průsečíku s hranicí současného příjmu totožná s křivkou poptávky po cizích investičních příležitostech, za tímto průsečíkem se pak stává křivkou poptávky po cizích investičních prostředcích, pokud je nad úrovní úroku.

Z tohoto hlediska můžeme na úspory nahlížet rovněž jako na „dobrovolné přiznání“ toho, že domácnost vyčerpala vlastní dostatečně výnosné investiční příležitosti a že někdo druhý pro zbylou část investičních prostředků, které má, disponuje výnosnějšími investičními příležitostmi.

Ke schématu popisujícímu roli úroku existuje symetrické schéma, ve kterém se na danou situaci budeme dívat z hlediska toho, které vlastní investiční příležitosti je domácnost ochotna obětovat, pokud bude mít budoucí příjem z realizace cizích investičních příležitostí. Obětované vlastní investiční příležitosti jsou tak pro ni mezními náklady (obětované příležitosti) a (symetrická) křivka popisující její vlastní investiční příležitosti odpovídá křivce nabídky jejich investičních prostředků.

Obrázek 5

Nabídka investičních příležitostí a investičních prostředků

Křivka mezního výnosu z vlastních investičních příležitostí je až do jejího průsečíku se souřadnicí budoucího příjmu totožná s křivkou nabídky vlastních investičních příležitostí, za tímto průsečíkem se pak stává křivkou nabídky vlastních investičních prostředků, pokud je pod úrovní úroku.

Vraťme se nyní k tomu, co zpravidla v realitě rozhoduje o tom, zda ten či onen aktér bude v pozici dlužníka či věřitele, tj. k roli dispozice investičními příležitostmi a roli hranice současného příjmu.

Obrázek 6

Role dispozice investičními příležitostmi

Na obrázku 6 je Y současný příjem, Y je budoucí příjem, D křivka mezního výnosu z vlastních investičních příležitostí (poptávky po cizích investičních příležitostech, resp. po cizích investičních prostředcích), svislé tečkované linie představují (v pořadí zleva doprava) existenční pásmo a hranici současného příjmu.

Rozdíly v dispozici vlastními investičními příležitostmi mohou být dány např. dosaženou úrovní vzdělání. Perspektivně jde o jeden z nejvýznamnějších faktorů. Z toho je mj. zřejmá souvislost mezi vzděláním a kapitálovým trhem, resp. význam vývoje kapitálového trhu pro radikální růst významu vzdělání. Dále mohou být dány fází životního cyklu. Mladý člověk si potřebuje zajistit vzdělání, bydlení apod. Z toho je mj. zřejmá role kapitálového trhu při financování životního cyklu.

Obrázek 7

Role dispozice investičními prostředky

V případě dispozic stejnými investičními příležitostmi se věřitelem stává ten, kdo má vyšší současný příjem. Z toho je mj. zřejmá klíčová role vývoje kapitálového trhu při eliminování tendence k „bohatnutí bohatých a chudnutí chudých“.

Podívejme se nyní na to, z čeho se skládá příjem každého z aktérů, resp. příjem věřitele i dlužníka.

Obrázek 8

Příjem z realizace investičních příležitostí a z využití investičních prostředků

Plocha A (vyjadřující velikost příjmu z vlastních investičních prostředků) je v obou případech určena velikostí současného příjmu příslušného aktéra. Každá jednotka vynaloženého příjmu přináší průměrné zhodnocení. Plocha B (vyjadřující velikost příjmu z využití vlastních investičních příležitostí) u každého z aktérů je dána výnosností investičních příležitostí, kterými disponuje, a je přebytkem nad průměrným zhodnocením.

Zatímco plocha A závisí na velikosti současného příjmu (a tedy z části i na majetku), pak plocha B na příjmu (a tudíž na majetku) nezávisí. Protože v dalším aktu se příjem sestává z obou ploch, v případě fungování kapitálového trhu role vlivu původního rozdělení majetku na budoucí příjem klesá.

4. Cesta k řešení rozporu mezi rovností a efektivností

Z výše uvedeného je zřejmá velmi významná role dispozice investičními příležitostmi. Systém, ve kterém by dostatečně fungoval kapitálový trh v oblasti využívání investičních příležitostí, by „konvergoval“ (a nikoli „divergoval“, jak se někteří domnívají!), pokud se týká majetkové diferenciace. Jinými slovy, vliv majetkové výhody na budoucí příjmy se v systému, kde nepůsobí jiné faktory, snižuje. Tím spíše je na místě otázka, která byla zmíněna již dříve, proč v reálném ekonomickém světě nepozorujeme převládnutí tendencí k produktivní spotřebě.

Rozšířený koncept všeobecné ekonomické rovnováhy nepopisuje nějaký „ideální stav“ ekonomiky. Ukazuje na vnitřní tendence vývoje systému směrem k rov-

nováze (optimu), které podněcují určité inovace. Role inovací je přitom dvojí – uvádějí do rovnováhy to, co bylo v nerovnováze, současně však vnášejí do systému další prvky nerovnováhy a podněcují vznik dalších inovací. Tento koncept je plně slučitelný se schumpeterovským pohledem na ekonomický systém, ve kterém hrají inovace klíčovou roli.

Existence monopolů a nedokonalé konkurence v rámci reálného ekonomického systému bývá považována ze jednu z příčin, proč je jakýkoli model ekonomické rovnováhy založený na rovnosti mezních veličin (vstupů a výstupů) „příliš vzdálen“ od reality. Tak je tomu jen potud, pokud na ekonomický systém nahlédneme prizmatem jednoaktového modelu. Interpretace rozšířeného konceptu všeobecné rovnováhy umožňuje ukázat monopol jako prvek nerovnováhy, který vysílá cenové signály podněcující aktéry k „útoku na monopol“, tj. ke generování a realizaci inovací, které monopolní pozici oslabují či eliminují.

Běžně bývá za „neparetovský element“, kterým je koncept všeobecné rovnováhy nutné doplnit, považováno sociálně orientované přerozdělování (fenomén „jánošíkovského typu“). Rozšířený koncept všeobecné ekonomické rovnováhy umožňuje odhalit jiný, mnohem významnější a v realitě se často vyskytující „neparetovský element“ (fenomén „antijánošíkovského typu“). Tím je přeměna majetkové výhody ve výsadu (privilegium) formou investování do společenské pozice. Jak k tomu dochází? Představme si, že v ekonomice existuje (pomyslné) odvětví nabývání a uplatnění schopností. V rámci tohoto odvětví aktéři získávají schopnost disponovat vlastními investičními příležitostmi a získávají cizí investiční prostředky k využití vlastních investičních příležitostí. Investicemi do společenské pozice jedněmi aktéry dochází k tomu, že se vstup do tohoto odvětví omezuje jinými aktéry, kteří pro investování do společenské pozice nemají prostředky.

Fenoménem investování do společenské pozice (formou prestižní spotřeby, která segreguje společnosti z hlediska toků informací a společenských kontaktů, formou kupování poslušnosti a preferování poslušnosti před efektivností) dochází k omezování konkurence v odvětví nabývání a uplatnění schopností. Reálný společenský systém je investováním do společenské pozice podstatným způsobem kontaminován. Je to jedna z hlavních příčin, proč se celý reálný ekonomický systém nechová dostatečně „paretovsky“. ¹⁰⁾ Tím částečně odpovídáme na otáz-

10) T. Veblen (1999) si zaslouží uznání za to, že ve své práci pojmenoval určité společenské jevy a pustil se do jejich analýzy. Otázkou je, nakolik postihl jejich ekonomickou podstatu a zda jeho analýza není zavádějící. „Demonstrativní spotřeba“, „okázalá spotřeba“ či „prestižní spotřeba“ není ničím jiným než projevem investování do společenské pozice, její dosažení je pak investicí do společenské pozice, která má umožnit budoucí příjem. Tj. „demonstrativní spotřeba“ není „spotřebou pro spotřebu“, není samoučelem, ale jednou ze složek majetkového portfolia, od níž se očekává budoucí příjem.

J. Řezník mě v připomínkách k pracovní verzi tohoto článku upozornil na řadu pasáží ve Veblenově práci, které, podle něj, lze interpretovat jako investice do společenské pozice s cílem dosáhnout zvýšení budoucího příjmu. Např.: „s kulturním pokrokem se majetek stává stále více trofejí svědčící o úspěšném výsledku v majetkové hře odehrávající se mezi členy skupiny ... příležitost získat si vyznamenání“ (Veblen, 1999, s. 28)... „touha vyniknout bohatstvím a úrovní majetku a tím dosáhnout účty a vzbudit závist svých bližních“ (s. 31)... „okázalá spotřeba drahých statků je pro zahálčivého gentlemana cestou k získání uctyhodnosti“ (s. 63). Podle mého názoru se sice možná Veblen přiblížil ekonomické interpretaci fenoménu „okázalé spotřeby“, ale rozhodně nelze jeho pojetí považovat za dotažené.

Životaschopnost a dravost pozičního investování je dána zejména tím, že vede ke vnucené konkurenci. K tomu dále přispívá skutečnost, že poziční investování využívá nedokonalostí vývoje lidských preferencí (prožitkového mechanismu), je založeno na „spojení příjemného s užitečným“ (přesněji v ekonomickém smyslu – výhodným), vytváří skupinovou psychologii včetně silných konvencí a destruuje předpoklady fungování kapitálového trhu v oblasti investování do lidských schopností. Nepřímo pak vyvolává potřebu sociálně orientovaného přerozdělování a determinuje v oblasti společenského vědomí předpoklady pro takový výsledek veřejné volby, který vede k tendencím rozšiřovat sociálně orientované přerozdělování. Tím rozšiřuje i oblast, ve které lze prostřednictvím pozičního investování dosahovat výhody.

ku, proč se orientace na produktivní charakter spotřeby a využívání investování do lidského kapitálu prosazuje jen velmi pomalu a obtížně.

Investování do společenské pozice a nedokonalosti kapitálového trhu v oblasti investování do lidského kapitálu jsou spojitě nádoby: nakolik je nerozvinutý kapitálový trh, natolik vznikají možnosti i podněty pro investování do společenské pozice, nakolik jsou odstraněny nedokonalosti kapitálového trhu, natolik je investování do společenské pozice „vytlačováno“ z ekonomického systému.

Když v roce 1909 stanul vynálezce bakelitu – první široce využívané umělé hmoty – L. Backeland před patentní komisí, prohlásil prý hrdě „znám nejméně tři způsoby, jak svůj vynález využít“; během velmi krátké doby se našly tisíce aplikací. Lze předpokládat, že i rozšířený koncept všeobecné rovnováhy najde četné aplikace jako teoretické „zastřešení“ řešení problematiky zdokonalování kapitálového trhu v oblasti investování do lidského kapitálu, při řešení otázek přechodu k novému typu růstu a nové ekonomice, v níž se dominantním ekonomickým sektorem stává sektor nabývání a uplatnění schopností, při identifikování vzájemného ovlivňování tendence spojené s investováním do lidských schopností a tendence spojené s investováním do společenské pozice, při hledání efektivnějších způsobů odstraňování ekonomických a sociálních nerovností než je sociálně orientované přerozdělování (které je v oblasti omezování příčin i důsledků investování do společenské pozice neúčinné).

Literatura

- Becker, G.:** *Preference a hodnoty*. Praha, GRADA 1997.
- Fisher, I.:** *Theory of Interest*. New York, Macmillan 1954.
- Friedman, M.:** *Kapitalismus a svoboda*. Praha, Liberální institut 1994.
- Gočev, P.:** *Spor o ekonomickou kalkulaci*. Praha, VŠE 2002.
- Hardwick, P., Khan, B., Langmead, J.:** *An Introduction to Modern Economics*. London, New York, Longman Publishing 1994.
- Hlaváček, J. a kol.:** *Mikroekonomie. Sounáležitosti se společenstvím*. Praha, Karolinum 1999.
- Hope, S.:** *Applied Microeconomics*. London, New York, John Wiley Sons Ltd. 1999.
- Champernowns, D.:** A Note on J. v. Neumann's s Article on „A Model of Economic Equilibrium“. *Review of Economic Research*, 1945-46, s. 11-18.
- Kápl, M.:** *Stát a trh*. Praha, Academia 1989.
- Mansfield, E.:** *Microeconomics Theory/Applications*. New York, W. W. Norton Company 1994.
- Marx, K.:** *Rukopisy „Grundrisse“*. Praha, Svoboda 1974.
- Miller, R., Fische, R.:** *Microeconomics: Price Theory in Practice*. New York, Harper Collins College Publishers 1995.
- Napoleoni, C.:** *Ekonomické myšlení dvacátého století*. Praha, Academia 1968.
- Neumann, J.:** A Model of General Economic Equilibrium. *Review of Economic Research*, 1945-46, s. 1-9.
- Sojka, M.:** *Milton Friedman. Svět liberální ekonomie*. Praha, Epoque 1996.
- Soukupová, J., Hořejší, B., Macáková, L., Soukup, J.:** *Mikroekonomie*. Praha, Management Press 1996.
- Sraffa, P.:** *Výroba zboží pomocí zboží*. Praha, Svoboda 1970.
- Varian, H.:** *Mikroekonomie*. Praha, Victoria Publishing 1995.
- Valenčík, R.:** Nestandardní pojetí sociálně ekonomické efektivity. *Politická ekonomie*, 1986, č. 2, s. 393-401.
- Valenčík, R.:** *Lidský kapitál a kapitálový trh*. Praha, Ivo Ulrych – Růžičkův statek 2001.
- Veblen, T.:** *Teorie zahálčivé třídy*. Praha, Sociologické nakladatelství 1999.

BROAD APPROACH OF GENERAL ECONOMIC EQUILIBRIUM

Radim VALENČÍK, College of Finance and Administration, Vlkova 12, CZ – 130 00 Prague 3 (e-mail: valencik@cbox.cz).

Abstract:

The concept of utility is interpreted (in M. Friedman's intentions) as the present value of future income from investments in human capital occurring in the framework of personal consumption. In this sense consumption is regarded as a productive phenomenon. On this basis the concept of general economic equilibrium can be classified. On the one hand, instead of the disputable theory of social welfare the role of capital market in parallel creating equilibrium between supply and demand of investments opportunities, on the other hand, demand and supply of investment funds is applied. The proposed concept is applicable to explain current changes connected with the transition to knowledge based society.

Keywords: general economic equilibrium, knowledge based society, human capital, productive consumption, utility, current value of future income, investment opportunities

JEL Classification: D50, D63